

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2:81'276

О. А. Бугера

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІОЛЕКТІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Бугера О. А. Використання соціолектів у художньому мовленні як актуальна проблема культури мовлення.

У статті розглядається питання доцільності використання соціолектів у художньому мовленні та їх вплив на культуру мовлення зокрема. На конкретних прикладах обґрунтовується роль соціолектизмів у текстах художнього стилю.

Ключові слова: соціальний діалектизм (соціолектизм), художнє мовлення, культура мовлення.

Бугера Е. А. Использование социолектов в художественной речи как актуальная проблема культуры речи.

В статье рассматривается вопрос о целесообразности использования социолектов в художественной речи и их влияние на культуру речи в частности. На конкретных примерах объясняется роль социолектизмов в текстах художественного стиля.

Ключевые слова: социальный диалектизм (социолектизм), художественная речь, культура речи.

Buhera O. A. Using of social dialects in the artistic speech as a topical problem of culture of speech.

The article is dedicated to the problem of the using of social dialects in the artistic speech and its influence on the culture of speech in particular. The role of social dialectisms is shown on the concrete examples in the texts of artistic style.

Key words: social dialectizm (sociolectizm), artistic speech, culture of speech.

Здатність соціальних діалектів легко проникати в будь-який стиль мовлення вражає. Так, уже традиційним є використання соціальних діалектизмів у художніх текстах, особливо сучасних. Ця тема заслуговує на окрему увагу. Частково її торкається В. Сорока, яка досліджує тематичні групи та функціональні особливості сленгу у творах О. Забужко та Ю. Андруховича [8]. Спираючись на тексти письменників початку 90-х років, Л. Ставицька видає короткий словник жаргонної лексики [10], дослідниця аналізує також ряд художніх текстів, де функціонують соціолектизми і говорить про їх естетичний потенціал [9, с. 264 – 272].

А. Білас у дисертаційній праці висвітлює проблему відтворення арготизмів в українських перекладах французької художньої прози XIX – XX ст. Науковець стверджує, що саме український сленг є адекватним відповідником французького арго, «зважаючи на його активне проникнення в розмовне мовлення і кореляцію з французьким арго за складом, мовленнєвими функціями, емоційно-оцінним та експресивним потенціалом, сферами вживання, способами і засобами словотвору, багатою синонімією і полісемією» [1, с. 172].

Поширенням соціолектів у публіцистичних і постмодерних художніх текстах сьогодні вже нікого не здивуєш, це явище припало до душі багатьом журналістам, публіцистам, письменникам. Адже саме в літературі віддзеркалюються всі реалії нашого сучасного життя з усім так званим нелітературним мовним присмаком. Сьогодні соціальний діалект – невід’ємна частина життя, він є нібито однією з «візитівок» сучасного українця, дає певну інформацію, характеристику носія, супроводжуючи його вдома, на роботі, у транспорті і т. ін. Хоч нещодавно, наприкінці ХХ ст., актуальною була думка про те, що соціальні діалекти, а саме арготизми і жаргонізми, поступово «занепадають і загалом поволі відмирають як непотрібні» [5, с. 13]. Мабуть, і зараз знайдуться такі дослідники, які хотіли б у це вірити, вважаючи соціолект небезпечним для літературної мови. Дійсно, погляди науковців щодо доцільності та необхідності цього феномену дещо різняться. Одні – прихильники «чистої» мови – мають хоч і стримане, але все ж таки негативне ставлення до нелітературних проявів мови (О. Горошкіна, П. Селігей, В. Явір), інші – убачають у такому явищі певну закономірність, адже це один із факторів, який говорить про те, що українська мова розвивається так, як і багато інших мов (Т. Друм, С. Пиркало, Л. Ставицька). Ми ж, з одного боку, розглядаємо соціальні діалекти як явище цікаве, неминуче, яке є невід’ємною складовою української літературної мови, а з іншого, – переконані в тому, що немає жодної необхідності пропагувати і використовувати соціолекти в мовленні, зокрема писемному, з огляду на лексико-фразеологічне багатство української літературної мови.

Тим не менш, складно уявити сучасну українську мову без соціальних діалектів, зважаючи на їх високу популярність і розвиток у сусідніх країнах, згадаймо ще про вплив американської культури. Вітчизняна дослідниця Л. Ставицька переконана, що «нині йдеться не про те, щоб боротися з цим явищем (боротися з мовою взагалі безглуздо), а про те, щоб виховувати в активних і пасивних жаргононосіїв культуру жаргоновживання, мовний смак і лінгвістичне чуття в цій сфері, зрештою, дати елементарні знання щодо семантики, походження жаргонного слова» [8, с. 20]. Дійсно, боротися з мовою безглуздо, але боротися за культуру мовлення необхідно і не тільки усного, а й писемного.

За останні два десятиліття дещо змінилося ставлення до соціолектів, відбулася переоцінка соціального діалекту як мовного явища. Сьогодні можемо спостерігати, що попереднє прискіпливе ставлення до використання подібної лексики, наприклад, у художніх текстах, зараз змінилося і продовжує змінюватися на більш толерантне.

Зміна акцентів викликає певні зауваження щодо традиційного підходу. Так, у лінгвістиці безапеляційно соціальний діалект уважався і вважається до цих пір продуктом усного мовлення. Проте, на нашу думку, на сучасному етапі не варто недооцінювати, а тим паче заперечувати

жаргонного письма. Цієї позиції дотримується А. Білас. Дослідник арготизмів зазначає: «Погоджуючись з домінуванням усної форми арго, не заперечуємо, точніше, підтверджуємо існування арготичного письма, адже «без письма немає арго» [1, с. 21].

Вочевидь соціальні діалекти не тільки примножили свої словники, активно поширюючись в усному мовленні, а й досить упевнено проникають до писемного мовлення. Одним із пояснень цього може бути те, що «розмовна лексика інтенсивніше, ніж граматичні розмовні форми, проникає в інші стилі, особливо в художній, зберігаючи за собою стилістичне забарвлення розмовності» [6, с. 293]. До того ж, на думку В. Гордієнко, існує цілий ряд потужних і агресивних джерел поширення соціальних діалектів на різних рівнях, до яких належать: телебачення (сучасні художні фільми як вітчизняні, так і західні, адаптовані для перегляду; розважальні програми, шоу, навіть у новинах можна почути той чи той соціолектизм, особливо під час інтерв'ю); рекламні тексти (на бігбордах, афішах, вивісках, листівках, у друкованих ЗМІ, на радіо і телебаченні); FM-радіостанції: у розмовному мовленні (коментарі ді-джеїв у перервах між піснями, живе спілкування з радіослухачами у прямому ефірі), власне пісенний жанр, наприклад, «Шансон»; Інтернет та розміщені в ньому електронні ЗМІ; сучасна література [2].

Отже, словниковий склад сучасних соціолектів на стільки розрісся та примножився, досягнувши свого піку в усному мовленні за останні роки, що зараз виникла потреба переходу до нових небосхилів, серед яких є мова художніх текстів. Про це свідчать чисельні тексти з художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., у яких автори використовують соціолектизми.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб простежити особливості використання соціолектів у художньому мовленні та їх вплив на культуру мовлення. Відповідно до поставленої мети передбачаємо розв'язання ряду завдань, основними з яких є: з'ясувати доцільність і необхідність використання соціальних діалектизмів у художньому мовленні на прикладі окремих текстів; визначити роль соціолектів, якими послуговуються в художніх текстах, на формування культури мовлення.

Використання ненормативного лексикону в художньому тексті пояснюється, вважаємо, тим, що художній стиль наділений унікальними можливостями, серед яких: синтезувати всі функціональні типи мовлення, широко використовувати матеріал усно-розмовного стилю, а також подавати інформацію через призму соціальної орієнтації [6, с. 249 – 250], що є передумовою для використання ненормативної лексики та соціолектизмів зокрема.

Традиційно, згадуючи про культуру, естетику, поетичність мовлення ми звертаємося до прикладів з художніх текстів, які здебільшого є надбанням класичної української літератури. Так, постмодерні тексти навряд чи можуть конкурувати з класичними в чистоті мовлення.

Складається враження, що сучасні письменники є однодумцями одного з персонажів роману «Патетичний блуд» А. Дністрового Деки:... мене вже *задовбали* твори, в яких усе правильно, органічно, послідовно, завершено, а незавершеність завжди зберігає таємницю (с. 133).

Проте на сторінках текстів спостерігаємо протилежне явище – постійне засилля нелітературною лексикою. Деякі автори (І. Карпа, С. Пиркало, А. Дністровий та ін.) зловживають соціолектизмами у творах, тим самим пропагують їх, відводячи нормативній лексиці другорядну роль. Повсякчас трапляються лексеми на позначення предметів чи понять, які вже мають відповідники в літературній мові: *Давайте зробимо так, щоб люди, раз їм так тепер зручно і не треба валандатися з цими папірцями, і хай тепер усі їхні думки тільки й будуть про **капусту** або ж **лаванду**, яку ще дехто називає **баблом*** (ЗМ, с. 141), де на позначення лексеми *гроші* автор вживає соціолектизми **капуста**, **лаванда**, **бабло**, що, у свою чергу, продовжують синонімічний ряд загальноновживаного слова *гроші*; *Пальто, яке я накинув на себе, мені здається трохи заважким, машинально запихаю руки в кишені, здригаюся – під правицею натикаюся на холодний предмет, обмацую його пальцями, ніби сліпець обличчя незнайомця, йо – це **волина**!* (ПБ, с. 84), де **волина** – пістолет [10, с. 76]; *Мене конкретно **ковбасить** від **депресняка**, що несподівано **находить** і **змінює** мій настрій* (ПБ, с. 114), де **ковбасити** – нервувати, переживати [10, с. 143]; **депресняк** – депресія, стан депресії [10, с. 96]; *Всі виховані, підстрижені, тверезі, випрасуваний одяг, начищене взуття, серйозні обличчя, мляві жести, вгодовані мордочки, які не знають, що таке голод і справжня **житуха*** (не та, що в книжках і бездарних балачках) (ПБ, с. 217), де **житуха** – життя [7, с. 125] і т. ін. Використання соціолектизмів у наведених прикладах є цілком невиправданим і свідчить про відверте зловживання ненормативною лексикою. Крім того, вважаємо, що заміна кожного окремо узятим соціолектизмом на літературний відповідник, навряд чи суттєво позначилася б на змісті тексту, але однозначно підвищило б його естетичну цінність як твору мистецтва.

Варто, очевидно, зауважити і те, що художнє мовлення не є спонтанним і кожне слово, особливо стилістично маркована одиниця, є продуктом творчого задуму автора. До того ж загальновідомо, що мова художнього тексту залежно від об'єкта зображення (середовища, у якому відбуваються події) може передбачати ті чи ті соціальні діалектизми [12, с. 209]: *Сохо – місце, яке можна обійти сто разів, а на сто перший у якомусь несподіваному брудному провулку з парочкою **бомжів** у спальних мішках, поруч із гумовими **бабами** знайти магазин скарбів, задурно, яких хочеш* (НПЧ, с. 59), **бомж** – волоцюга [10, с. 53]; **баба** – жінка [10, с. 35]. Як бачимо, обираючи марковану лексику, письменниця намагається максимально наблизити читача до конкретної життєвої ситуації та передати через використання соціолектизмів унікальність місця *Сохо*.

Проте невже в українській мові не знайдеться інших – літературних слів, які могли б влучно відобразити картину зображувального? Адже поряд з можливістю і допустимістю виходу за межі літературної норми, мова художньої літератури вирізняється і суворою нормативністю, яка передбачає високу точність, чіткість, якісний добір слова, бездоганну грамотність і досконалість авторського мовлення [12, с. 209].

Проілюстровані приклади засвідчують низький рівень культури художнього мовлення, стрімке падіння якого стало можливим через таку бажану та довгоочікувану свободу слова. Однак свобода слова та свобода мовного самовираження спровокували повальне, неконтрольоване використання соціолектизмів, які обтяжують, засмічують мовлення.

Представники сучасного письменства не обмежуються власне українськими соціолектизмами. Сторінки постмодерних текстів рясніють маркованими лексемами, запозиченими з англійської мови: *Хірург приїде за 12 годин, а палата за добу коштує 350 баксів* (ПП, с. 147), де **бакси** – долари США [10, с. 37]; *Я переконаний, що у нас буде бенд, але якби ви, міс, зайшли після Нового року* (НПЧ, с. 29), де **бенд** – музичний гурт [7, с. 57]; *Звідси майже цілковита відсутність провисання мови, суцільний драйв і весела легкість, благословенний поспіх письма і графічна, посилена друзякою-комп'ютером, винахідливість* (ПП, с. 8), де **драйв** – почуття піднесеності [10, с. 102]; *Давай іноді просто будемо ходити на дрінк, або вечеряти разом, але ти не зникай ось так незрозуміло куди* (НПЧ, с. 78), де **дрік** – алкогольний напій [10, с. 103]; *Зрештою біля мене утворилася купа пінопластових стаканчиків, що в них продають пакетиковий чай у нашій кантіні* (НПЧ, с. 260), де **кантін** – їдальня. Спільним для усіх запозичених соціолектизмів є те, що вони переважно не змінюють англійські одиниці, а стають їх емоційно-забарвленими синонімами [3, с. 63].

Кожна з наведених ілюстрацій є яскравим доказом того, що активна американізація і пропаганда американського способу життя, захоплення «країною мрій» – усе це вочевидь наклало певний відбиток на вітчизняних письменників, які в гонитві за новими західними слівцями зовсім забули про багатство та невичерпний потенціал рідної мови.

На сучасному етапі спостерігаємо стійку тенденцію до популяризації і зловживання соціальних діалектизмів, які з легкістю переходять з усного мовлення до писемного. Надмірне уживання соціолектизмів у художньому мовленні, на жаль, має негативний вплив і на культуру мовлення загалом. Адже зв'язок між усним і писемним мовленням є очевидним. І не варто недооцінювати роль художнього мовлення у формуванні національної літературної мови. Беззаперечним є і те, що мова художньої літератури – це мова мистецтва, головною функцією якого є функція естетична [12, с. 209], а основне покликання художніх творів – викликати естетичне почуття, давати людині духовно-інтелектуальну насолоду, збагачувати її внутрішній світ [4, с. 251].

Отже, проблема доцільності використання соціальних діалектизмів у текстах художнього стилю залишається актуальною та дискусійною. Нині маємо потребу в розвідках, які окреслять шляхи подолання стихійного застосування соціолектизмів у сучасному письменстві. Але це вже тема нашого наступного дослідження.

Література

1. Білас А. А. Відтворення арготизмів в українських перекладах французької художньої прози XIX – XX століть : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Андрій Андрійович Білас. – Івано-Франківськ, 2006. – 245 с.
2. Гордиенко В. А. Формирование общего сленга в современном русском языке [Электронный ресурс] : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.02 / Валентина Анатольевна Гордиенко. – К., 2006. – 195 с. – Режим доступа : www.lib.ua-ru.net/inode/6562.html
3. Клименко О. Л. Запозичення в субстандартній англійській мові США / О. Л. Клименко // Урок української. – 2002. – № 4. – С. 62 – 63.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
5. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / Іван Григорович Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 168 с.
6. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручн. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.
8. Сорока В. Сленг у творах Оксани Забужко та Юрія Андруховича / В. Сорока // Українська мова та література. – 1999. – № 4 (116). – С. 5 – 6.
9. Ставицька Л. Аргі, жаргон, сленг : соц. диференціяція української мови : [монографія] / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
10. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / [уклад. Л. Ставицька]. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
11. Ставицька Л. Слово про мову / Л. Ставицька // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 20 – 23.
12. Стилїстика русского языка : [учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит. в нац. школе»]; под ред. Н. М. Шанского. – Л. : Просвещение, 1989. – 223 с.

Джерела фактичного матеріалу

- ПБ – Дністровий А. Патетичний блуд : [роман] / Анатолій Дністровий. – Харків: Фоліо, 2005. – 287 с.
- ПП – Карпа І. Перламутрове порно (Супермаркет самотності) : [роман] / Ірена Карпа. – К. : ПП Дуліби, 2005. – 216 с. – Серія «text-драйв».
- ЗМ – Пиркало С. Зелена Маргарита : [молодіжний роман] / Світлана Пиркало. – К. : Джерела М, 2000. – 288 с.
- НПЧ – Пиркало С. Не думай про червоне : [роман не для молодшого шкільного віку] / Світлана Пиркало. – К. : Факт, 2004. – 360 с.